

УДК 398.33(476.2)

Каляндарна-абрадавы фальклор Калінкавіцкага раёна ў сучасных запісах:
мясцовая спецыфіка

В. С. Новак

В данной статье охарактеризованы фольклорно-этнографические материалы по календарной обрядности Калинковичского района.

Ключевые слова: календарно-обрядовый фольклор, жанр, песня, приметы и поверья, ритуал, магическое значение, гадание.

The paper considers local peculiarities of calendar ceremonial on the basis of folk-ethnographic materials collected on the territory of Kalinkovich region

Keywords: calendar and ritual folklore, genre, song, omens and superstitions, rituals, magical significance, numerology.

Каляндарныя абрады, звычаі і песні, звязаныя з зімовым, веснавым, летнім і восеньскім цыкламі, адрозніваюцца ўстойлівасцю захавання і бытавання на тэрыторыі Калінкавіцкага раёна. Засяродзім увагу на калядна-навагоднім комплексе, які ўключае наступныя структурныя кампаненты: тры абрадавыя вячэры пад назвай “тры куцці”, абходныя шэсці калядоўшчыкаў, абрады ваджэння казы (каня, мядзведзя, бусла і інш.) і хаджэння са звяздой, рытуальны дыялог заклінання марозу, варажба аграрна-магічнай і шлюбнай скіраванасці, прыкметы і павер’і, абрадавыя гульні, выкананне зімовых песень.

Пачаткам калядных святкаванняў з’яўлялася першая куцця, якую рыхтавалі звычайна з пярловых круп, а на другую багатую куццю варылі “пшонную кашу на малацэ, дабаўлялі масла, яйкі” (в. Крукавічы). Зыходзячы са сведчанняў інфармантаў, у вёсках Калінкавіцкага раёна святкавалі тры куцці: першая куцця – 6 студзеня (“У дзень на кануні Ражаства варылі куццю. Першая була бедная куцця. Варылі з пярлоўкі, ячменю, запраўлялі маслам посным і дабаўлялі ці сахару, ці мёду”); 13 студзеня – другая куцця, багатая (“Другая куцця була багатай куццёй. Варылі трынаццатага январа”), трэцяя куцця, галодная – 18 студзеня (“Васемнаццатага январа була трэцяя куцця – галодная” – запісана ў в. Каплічы ад Бабрэнка Галіны Міхайлаўны, 1938 г.н.). Паводле мясцовых павер’яў, калі “дзеўцы ўдавалася ўкрасці куццю, то яна ў гэтым годзе ішла замуж” (запісана ў в. Крукавічы ад Міхайленка Вольгі Рыгораўны, 1928 г.н.).

Як адзначылі жыхары в. Каплічы, у святкаванні першай, другой і трэцяй куцці яскрава адлюстраваліся міфалагічных уяўленняў, звязаныя з духамі продкаў: “Куццю ставяць пад іконамі. Міскі, з якіх елі, не мыюць. Іх пакідаюць на стале, каб дзядам было ў чым есці” (запісана ад Бабрэнка Галіны Міхайлаўны, 1938 г.н.). Абрад заклінання марозу ў вёсках Калінкавіцкага раёна адбываўся або на першую куццю (“Калісь, казалі, на першую куццю, калі выходзілі на двор, і крычалі: “Мароз, мароз, хадзі куццю есці!” – запісана ў в. Малыя Аўцюкі ад Шаляк Праскоўі Іванаўны, 1934 г.н.), або на другую куццю (“На багатую куццю завуць мароза ў госці: “Мароз, мароз, хадзі куццю есці! А летам не ідзі, бо будам цябе жалезнаю пугаю біць” – запісана ў в. Баец ад Скідан Васіліны Іванаўны, 1912 г.н.), або на трэцюю (“Прыходзіць Храшчэнне. Тожэ куццю вараць, куцця галодная. І ў гэтую галодную куццю гукалі дзед Мароза: “Дзед Мароз, хадзі куцці есці, а ў Пятроўку ня ідзі, бо будзем пугамі біць, каб у Пятроўку не памерзлі ні гарбузы, ні гуркі, каб была цёплая пара” – запісана ў в. Старая Бярозаўка ад Богдан Васіліны Сцяпанаўны, 1922 г.н.). Паводле слушнай заўвагі Г.А. Барташэвіч, “звычай клікаць мароз яшчэ і зараз захоўваецца ў памяці насельніцтва беларускага Палесся” і звязаны з культам памерлых, якія “нібыта ўздзейнічаюць на надвор’е, ураджай, засуху, поспех і няшчасці” [1, с. 153].

У структуры калядна-навагодняга комплексу важнае месца адводзілася аграрнай варажбе, прыкметам і павер'ям, звязаным з першай куццёй. На другі дзень рэшткі, што засталіся ад каляднай вячэры, аддавалі свойскім жывёлам і птушкам: “На наступны дзень усё аддаюць курам, каб яны добра нясліся” (в. Вялікія Аўцюкі). На працягу ўсяго перыяду калядных святкаванняў мясцовыя жыхары павінны былі абавязкова засцілаць ложка пакрывалам чорнага колеру, каб “на наступны год быў ураджай” (в. Вялікія Аўцюкі), “Все эти дни, по обычаю, постель кровати должна заправляться черными в цветы или в клетки покрывалами. Это чтоб родила нива урожай летом” (в. Боруск). З першай куццёй у в. Юшкі былі звязаны магічныя дзеянні, скіраваныя на дасягненне пэўных практычных мэт, напрыклад, каб “коні летам не разбягаліся і не рабілі ніякай шкоды, на вялікую куццю было прынята да ўсходу сонца віць вярхоўкі і абвязаць імі стол” Пазбягалі ў названай мясцовасці ў гэты час хадзіць у госці, каб “жывёла не збягала з двара і не прападала” (запісана ад Малько Тамары Іванаўны, 1936 г.н.).

Абходныя шэсці калядоўшчыкаў на Ражаство і шчадроўнікаў пад Новы год былі надзвычай распаўсюджаны на тэрыторыі Калінкавіцкага раёна. Як правіла, калядоўшчыкі не заходзілі ў тую хату аднавяскоўцаў, дзе “хто-небудзь памёр і не прайшоў яшчэ год” (запісана ў в. Баец ад Скідан Васіліны Іванаўны, 1912 г.н.). Як адзначылі інфарманты, іх з нецярплівасцю чакалі: “Кожны гаспадар чакаў да сябе шчодрыкаў, калі да каго шчодрыкі не заходзілі, гэта было плоха для таго гаспадара – цэлы год ён чакаў непрыемнасцей” (запісана ў в. Крукавічы ад Міхайленка Вольгі Рыгораўны, 1928 г.н.). Адметнай з'явай абраду калядавання ў в. Вялікія Аўцюкі было хаджэнне мужчын са звяздою і хаджэнне дзяўчат з ёлкай пад Новы год: “Яшчэ на Каляды мужчыны са звяздою ходзяць. Звязда была пяціраговая, а ў сярэдзіне свечкі гараць. Звязду ўкрашалі цветнымі бумагамі. А дзеўкі хадзілі з елкаю, 13 январа хадзілі. Елка ўкрашалася цвятамі з бумагі” (запісана ў в. Вялікія Аўцюкі ад Маскаленка Вольгі Данілаўны, 1932 г.н.). У в. Лозкі, акрамя абраду ваджэння казы, хаджэння са звяздой, таксама быў вядомы абрад хаджэння з ёлкай: “А вечарам хадзілі калядаваць. Вадзілі казу, насілі звязду, а шчэ прыбіралі хвойку і неслі пад кожнае вакно. Паднясуць калядоўшчыкі хвойку пад акно, гаспадар выходзіў з хаты і прыглашаў да сябе” (запісана ад Малашчанка Кацярыны Васільеўны, 1923 г.н.). Адзначым, што вылучаліся розныя полаўзроставыя групы калядоўшчыкаў: “Хадзілі ўсе. Ад малых да старых” (запісана ў в. Каплічы ад Бабрэнка Галіны Міхайлаўны, 1938 г.н.). Вадзілі не толькі казу ў вёсках Калінкавіцкага раёна, але і мядзведзя (в.Каплічы), бусла (в. Туравічы), каня (“хто ў казу адзьецца, хто з маскай каня ходзіць...” (г. Калінкавічы), пераапрааналіся цыганамі (вв. Каплічы, Аляксандраўка, Вялікія Аўцюкі і інш.), “у форму салдата апраанаюцца, дзеда і бабу” (г. Калінкавічы). Звычай пераапраанання калядоўшчыкаў з'яўляецца ўстойлівай традыцыяй калядных святкаванняў, пры гэтым надзвычай шматстайным з'яўляецца кола іх персанажаў-удзельнікаў, што сведчыць пра багацце і непаўторнасць міфалагічных вераванняў. У сувязі з гэтым даследчыца Л.М. Іўлева адзначыла: “Той факт, што (“ряженье”) пераапраанне не было арыентавана на рэчаіснасць у яе непасрэдных формах, і забяспечыла яму высокі ўзровень устойлівасці, стабільнасці. Прадметам яго адлюстравання была пазачасавая “рэчаіснасць” міфалагічных уяўленняў, а не зменлівая і рухомая рэчаіснасць быту і гісторыі: стаўшы адлюстраваннем апошняй, пераапраанне непазбежна пераўтварылася б у гульню на асобныя мясцовыя або гістарычна актуальныя тэмы, як гэта здарылася з некаторай часткай дзіцячага рэпертуару” [2, с. 72].

Пра рытуал заклінання неўрадлівага дрэва мясцовыя жыхары амаль не прыгадвалі звестак, але ў многіх вёсках абвязвалі пладовыя дрэвы саламяным перавяслам з мэтай павышэння іх ураджайнасці: “На Каляды абвязваюць сад саломай, асабенна яблыні, каб ураджай быў” (запісана ў в. Малыя Аўцюкі ад Дулуб Лідзіі Фёдараўны, 1940 г.н.). Жыхары в. Гарбавічы, каб атрымаць увосень багаты ўраджай садавіны, таксама выкарыстоўвалі салому (“бралі з кута”) і “абкручвалі дзераўца, і траслі” (запісана ад Змушко Марыі Паўлаўны, 1919 г.н.). Лічылася, што прыведзеныя дзеянні, скіраваныя на заклінанне ўраджайнасці пладовых дрэў, будуць абавязкова мець магічны эффект у будучым.

Абрад засявання – адзін з важнейшых кампанентаў у сістэме калядна-навагодняга комплексу Калінкавіцкага раёна – выконваўся з мэтай забеспячэння добрага ўраджаю зерневых культур у будучым годзе: “Засявальнікі на Новы год сыплюць жытам і пшаніцай” (запісана ў в. Баец ад Скідан Васіліны Іванаўны, 1912 г.н.).

Што датычыць гульні ў нябожчыка, то варта адзначыць, што звесткі пра яе былі зафіксаваны ў в. Вялікія Аўцюкі. Адзін з галоўных персанажаў гэтай гульні – царыца. Сутнасць дадзенай тэатралізаванай гульні заключалася ў наступным: “Царыцу адзявалі і наклеівалі бумагі, раскрашывалі іх. Хадзілі па хатам. Хлопец спрашваў, ці можна зайці. Песні спявалі. А ў канцы царыца памірала па старасці. Казалі: “Памерла наша царыца”. Яе клалі на саблі і выносілі. За ёй ім давалі пірагі, калбасу, еду” (запісана ад Гарысты Івана Аляксеевіча, 1919 г.н.). Як адзначыла Г.А. Барташэвіч, “да аналізу гэтай гульні звярталіся многія даследчыкі. У.І. Чычараў бачыў у ёй абрад пахавання зімы і як другі бок – культ продкаў. В.Я. Гусеў культ продкаў лічыў асноўным у ёй. Н.І. Савушкіна, падтрымліваючы думку Гусева, вылучае ў гульні чатыры дзеянні, чатыры матывы: “адпяванне няборжчыка, галашэнні па ім, развітанне з ім і, нарэшце, “ажыўленне” (дакладней, “ажыванне”) [1, с. 175–176]. Паводле сведчанняў жыхароў в. Вялікія Аўцюкі, у абрадавай гульні пахавальнай скіраванасці ўдзельнічалі не толькі “царыца”, але і “цар”, “наследнік”, “цыган” і “двое прыдворных”. Нягледзячы на тое, што гэта была “гульня ў нябожчыка”, мясцовыя жыхары называлі дадзенае прадстаўленне камедыяй: “Камедзію эту ставілі толькі мужчыны” (запісана ад Гарош Варвары Антонаўны, 1929 г.н.). “Фарсавы характар гульні ў нябожчыка, які некалі бянтэжыў некаторых даследчыкаў і дазволіў ім аспрэчваць сувязь іх з культам продкаў (У.Я. Проп), В.Я. Гусеў зусім справядліва тлумачыць рытуальнай роляю смеху” [1, с. 176].

Шматлікія варожбы шлюбнага характару, запісаныя на тэрыторыі Калінкавіцкага раёна, засведчылі не толькі іх тэматычную разнастайнасць, але і ўвасоблены ў іх шырокі семантычны спектр, звязаны з прадметнай атрыбутыкай, што выкарыстоўвалася ў рытуалах варажбы. Як правіла, дзяўчаты імкнуліся атрымаць адказ на многія хваляючыя іх пытанні: хто першай з іх выйдзе замуж (“Некалькі дзяўчат кідалі сабаку аладкі, чыю аладку першу з’есць, тая першая замуж пойдзе” – запісана ў в. Баец ад Скідан Васіліны Іванаўны, 1912 г.н.), ці выйдзе ўвогуле дзяўчына ў гэтым годзе замуж (“Выбягалі з хаты і абхватвалі забор: калі цотны лік, тады дзеўка будзе ў пары, калі не, то не” – запісана ў в. Крукавічы ад Міхайленка Вольгі, 1928 г.н.), з якой мясцовасці будзе суджаны (“Чаравік кідалі: у якую сторону носік паглядае, у такую сторону замуж пойдзеш” – запісана ў в. Туравічы ад Паштарэнка Вольгі Ларывонаўны, 1937 г.н.), якімі будуць сацыяльны статус суджанага і яго дастатак (“Пад Новы год шукаюць камні ў рэчцы ці выпягваюць іх з калодзежа. Калі каменьчык гладзенькі, то жаніх будзе бедненькі, калі шурпаты, то будзе багаты” – запісана ў в. Хобнае ад Папелы Яўгеніі Рыгораўны, 1937 г.н.).

Тэксты зімовых уласнакалядных песень пацвярджаюць іх дыферэнцыраваны характар: гэта песні, адрасаваныя гаспадару, гаспадыні, дачцэ, сыну: “Калі ў хаце буў малады хлопец, дык яму спявалі так:

Малады Віталька

Пару коней вядзе,

Нявесту вязе.

Добры вечор!

На табе, татко,

Пару коней ва двор

(запісана ў в. Каплічы ад Бабрэнка Галіны Міхайлаўны, 1938 г.н.).

У каляднай песні, адрасаванай гаспадару, гучыць матыў звароту да яго з мэтай уславіць надыход вясны і забяспечыць у будучым годзе добры ўраджай жыта і пшаніцы. Рэалізацыя матыву дасягаецца праз міфалагізацыю вобразаў сонца, месяца, добрага ўраджаю:

Ой, добры вечар, пану-гаспадар,

Ці спіш, ці ляжыш, ці нас не чуеш?
Калі спіш, гаспод з табою,
А калі не спіш, гавары са мною.
Уставай з пасцелі, адчыняй дзверы,
Засцілай сталы ўсе цісовыя,
Налівай кубкі ўсе поўна залачоныя,
Бо прыйдуць тры госцейкі:
Перша госця – яснае сонца,
Друга – ясны месяц,
Трэця – дробен дождж

(запісана ў в. Сухавічы ад Уласенка Наталлі Пракопаўны, 1922 г.н.).

На Крашчэнне, як адзначалі вяскоўцы, Каляды заканчваюцца, таму “гулялі, весяліліся, Каляды разганялі” (запісана ў в. Садкі ад Рабенка Марыі Ананьеўны, 1931 г.н.). Сярод абавязковых былі рытуалы наведвання царквы, пасвячэння вады, “вырубання” на рацэ з лёду крыжа: “Вурубвалі хрэст на рацэ, бураковым расолам аблівалі, і стаяў хрэст вяёлы” (запісана ў в. Вялікія Аўцюкі ад Ком Ганны Маркаўны, 1923 г.н.).

Масленіца лічыцца пераходным святам: “Са сваёй спецыфічнай абраднасцю Масленіца стаяла на мяжы двух цыклаў. Пераканаўчым уяўляецца меркаванне, паводле якога масленічныя ўрачыстасці ў дахрысціянскія часы адносіліся да веснавых святкаванняў, але пазней Вялікім постам былі адсунуты да зімовага цыкла” [3, с.40–41].

У структуры масленічнага абрадавага комплексу вылучаюцца такія кампаненты, як запальванне вогнішча, падрыхтоўка саламянага пудзіла, якое сімвалізавала зіму, спальванне яго, ваджэнне карагодаў, прывязванне калодкі да нагі хлопца, які “сільно ўжо перабірае дзявок, дык таму прывязваюць да нагі калодку і ён доўжан яе цягнуць, а калі цягнуць не хочаш, дык грошы давай”, звычай наведвання зяцем цёшчы (“Зяць к цёшчы ходзіць у госці, яна гарэлку яму ставіць і блінцы з маслам” (запісана ў в. Варатын ад Пятрэнка Марыі Уласаўны, 1925 г.н.)), выкананне масленічных песень:

Мы на горушцы пабывалі, пабывалі,

Ай, люлі, пабывалі!

Масленку сустракалі, сустракалі!

Сырам гару набівалі, набівалі,

Маслам гару палівалі, палівалі (запісана ў в. Варатын ад Пятрэнка Марыі Уласаўны, 1925 г.н.).

Прыведзеныя матэрыялы сведчаць пра ўстойлівы характар захавання звестак пра зімовы абрады і песні ў памяці жыхароў Калінкавіцкага раёна, пра багатую мясцовую спецыфіку.

Літаратура

1. Узроўні агульнасці фальклору ўсходніх славян / Л.П. Барабанава, Г.А. Барташэвіч, К.П. Кабашнікаў і інш. – Мн. : Навука і тэхніка, 1993. – 477 с.
2. Ивлева, Л.М. Мир персонажей в русской традиции ряженья (К вопросу о ряженье как типе игрового перевоплощения) / Л.М. Ивлева // Этнографические истоки фольклорных явлений. Русский фольклор / С.Н. Азбелев [и др.]. – Ленинград : Наука. Ленинградское отделение, 1987. – 224 с.
3. Земляробчы каляндар: Абрады і звычаі / Уклад., класіф., сістэм. матэрыялаў і камент. А.І. Гурскага; уступ. арт. А.І. Гурскага, А.С. Ліса; рэдкал.: А.С. Фядосік (гал. рэд.) і інш. – Мн. : Навука і тэхніка, 1990. – 405 с.